

Kosáry Domokos: Széchenyi Döblingben

Széchenyi Döblingben... Örökké tenni vágyó ember számára alig lehet szörnyűbb a tétlenségre kárhoztatottságnál. Igaz, az 1848 utáni évek Széchenyinek még az idegösszeroppanásból következő önvádak, téveszmék jegyében telnek. Évekig önmagával küzd, erkölcsi megtisztulást remél, lelki egyensúlya helyreállítását akarja elérni. S amíg ő belső küzdelmet folytat, tehát teret, cselekvési lehetőséget még nem igényel, s nyilvános élete lezártnak tűnik, a hajdani Széchenyiért megkezdődik az ideológiai küzdelem.

Mert az abszolutizmus zártságában élő ország a Haynau-féle rémuralom sokkja után a gondolkodásra kényszerítés terápiájával próbál magán segíteni. Az ország állapotát és gyógyulási folyamatát nehezíti, hogy igazi bajairól nem szabad beszélnie. Még régebbi, egészséges korszakáról is csak óvatosan szólhat.

Kosáry Domokos a zárt intézetté alakult ország egészséges, de szorongásoktól és félelmektől nem mentes gondolkodói nézeteinek ismertetésével indítja Széchenyi-monográfiáját. Miként vélekedett Eötvös és Kemény a közelmúlt eseményeiről, a Habsburg-birodalom jövőjéről és Széchenyi szerepéről? A Széchenyi-követők köntösébe burkolódzó tanítványok, persze, eltérő módon értelmezik a mester 1848 előtti tanítását. Nem is az eltérés ténye — iránya az érdekes. 1848—49 nemzetiségi mozgalmainak sokkhatása alatt Kemény a magyar hegemonia határozottabb biztosítékait keresi. Hatalmilag és gazdaságilag erős Habsburg-birodalom érvényesítse befolyását a Balkánon, hogy felügyelete alatt tartva a függetlenedő nemzeti államokat, irányítani tudja a térség veszélyes nemzetiségi mozgalmait. Új elképzelését, amelyet 1850 táján alakított ki, mint Széchenyi régi koncepcióját próbálja elfogadtatni. Kosáry Domokos tömör összefoglalása szerint azonban Széchenyi 1848 előtti külpolitikai nézetei inkább a kölcsönös érdekazonosság, az egyenjogúság elveire épültek — ahogyan a hazai nemzetiségekkel szemben sem a hatalmi eszközök, hanem a kölcsönös bizalom, engedékenységi álláspontját képviselte.

Hogyan viszonyult az előbb ismertetett eszmei fejlemények után néhány évvel fokozatosan teljes szellemi frissességét visszanyerő döblingi Széchenyi a történeti tapasztalatok birtokában saját 1848 előtti koncepciójához? Ő miként értelmezte saját magát, s a változott viszonyok között ragaszkodott-e régebbi nézeteihez, vagy inkább új politikai megoldást próbált kidolgozni? Lényegében erre a kérdésre keresi a feleletet Kosáry Domokos. A bevezető, „Széchenyi-követőket” ismertető fejezet így szorosabban hozzátartozik a tulajdonképpeni alapkérdéshez, mint első pillanatban tűnik. Nem a korabeli politikai álláspontokat kívánta a szerző az indító fejezetben háttérként felvázolni (akkor joggal hiányolhatnánk az ókonzervatívok és a Kossuth-emigráció részletesebb bemutatását), hanem az egyetlen korabeli számottevő és napjainkig nagy hatású Széchenyi-interpretációt — amelyet Széchenyi is ismerhetett s amellyel ez esetben Széchenyinek magának is szembesülnie kellett!

Széchenyi Döblingben... De miért maradt ott, ha 1856—57 fordulójától visszanyerte szellemi frissességét, ha ettől kezdve tenni vágyott? A célszerűség aligha magyarázhatta döntését, hiszen a cenki kastélyból vagy egy (tervezgetett) budai bér lakásból, sőt magából az Akadémia (épülő) pesti palotájából nagyobb hatékonysággal és nagyobb biztonsággal folytathatta volna politikai működését. Kosáry, adatok híján, nem tartja lehetségesnek a maximálisan kielégítő magyarázatot. Szerinte Széchenyi gyógyulása nem lehetett teljes, maradt benne valaminő defektus, amely elfogadhatatlanná tette számára, hogy a külvilággal közvetlenül érintkezzen. Valószínűnek tartjuk, hogy az a fiatal korától fokozatosan egyre erősödő téveszméje rögződött meg, amely szerint ő tönkreteszi, kárhoztatja vízi vagy halálba kergeti azokat, akik környezetében vannak. Az elsősorban személyekre vonatkozó téveszme 1848 után az egész országra transzponálódott. Magára mért vezeklés, büntetés és az ország megmentése fonódhatott tehát össze a személyére kirótt döblingi sorsban.

(„Döbling”, a Görgen-gyógyintézet nem közönséges bolondokháza, hanem inkább szanatórium, ahol Széchenyi szabadsága nincs erőszakkal korlátozva.)

Széchenyi 1857-ben itt hozzákezd egy terjedelmesebb szöveg írásához. Közvetlen célja még nincs. Öncélú a ténykedés, de értékes. Önmagára kirótt terápia ez. Szellemi energiáit akarja visszanyerni, érezve az európai politikai helyzet labilitását. Eddig feleslegesnek hitte magát, most úgy gondolja, hogy újra szüksége lehet rá nemzetének. Íráshoz kezd. Fogalmazása, tárgyválasztása olykor még bizonytalanságot tükröz. Az *Önismeret* címet kapott, 1875-ben megjelent szöveg az életmód kérdéseivel foglalkozik, s szilárd szerkezet nélkül halmozza-ismerteti Széchenyi tapasztalatait, olvasmányemlékeit. A munka menet közben és váratlanul olyannyira átalakult, hogy második, sokáig lappangó része megtalálója és kiadója által *Nagy Magyar Szatírának* nevezetesen önállóan jelent meg 1921-ben. Széchenyt Ferenc József császár magyarországi látogatásának híre térítette el az „önismeret” kérdéseitől, s vitte-sodorta közvetlenül a politikai szatíra műfaja felé. Az újabb rész ugyanis Bach és a császár fiktív párbeszédét tartalmazza, amelyben Bach a maga korábbi, nem kevésbé bornírt beszélgetéseit is elmondja az uralkodónak. Széchenyi *Blickje* ma is ismertebb, s a legmaróbb politikai műként tartják számon — pedig ennek a terjedelmesebb *Nagy Magyar Szatírának* szelídített, publikáláshoz finomított változata csupán! (Kosáry ugyan Széchenyi utóbbi művét is a nyilvánosság számára készültnek tartja, valószínűbb azonban, hogy Széchenyi csak olyan *nyersanyag*nak szánta ezt a munkát, ahogyan korábbi művei *nyersanyagbázis*aként, *ősforrás*aként a csak maga számára készített naplófeljegyzések szolgáltak.)

Az 1857-ben íródott *Nagy Magyar Szatíra* és az 1858-ban elkészült *Blick* abszolutizmusellenes támadásának elemzése Kosáry művének súlyponti része. Különösen gazdag és értékes a külpolitikai vonatkozások számbavétele. A könyv cselekménye valósággal két szálon fut: megismerjük az 1857—1859 közötti évek európai hatalmi politikáját, azt a bonyolult és mozgékony rendszert, amelyben Széchenyi (is) próbált eligazodni, majd — érzékeltetve, hogy mennyit ismerhetett és mennyit csak sejtett e mozgásból Széchenyi —, megtudjuk, hogy milyen érveket kovácsolt ebből a *Szatíra* és a *Blick* lapjain, illetve — a nagy játszma utolsó lépéseiben — hogyan próbálta aktivizálni az európai hatalmasságokat.

Mi volt Széchenyi célja? Kétségtelenül: az önkényuralom megdöntése. A fő ellenfélnek, reformkori önmagán túlhaladva, immár az abszolutizmust tartotta. Nem félt a forradalom veszélyétől (bár nem tartotta kívánatosnak); nem kárhoztatta az emigráció tevékenységét (noha céljaik nem voltak azonosak), nem rettegett a Habsburg-birodalom felbomlásától (amelyet azonban el akart kerülni). Mindezek az aggodalmak tehát nem fékeztek röpiratai megfogalmazásakor, azok közzétételének megszervezésekor.

Magyarországon belül és kívül ekkoriban minden számottevő politikai csoportosulás az abszolutizmus felszámolását tekintette alapvető céljának. Az ókonzervatívok, a feudalizmust megszüntető törvényektől eltekintve, az 1847-es állapotokat kívánták helyreállítani, vagyis azzal a csekély belkormányzati önállósággal elégedtek volna meg, amely még a gazdaságpolitika önálló igazgatását sem tette lehetővé, azt az alkotmányosságot akarták, amelyben működött ugyan országgyűlés, de a kormányzatot nem lehetett felelősségre vonni. A hazai liberálisok, mint rövidesen kitűnt, 1848-as alapon álltak, vagyis a polgári liberális alkotmányosságot és a birodalmon belüli maximális önállóságot követelték. Végül a Kossuth-emigráció 1849-es évszámmal jelölhető törekvése a Habsburg-birodalom szétbomlasztása, a független, polgári demokratikus magyar államiség megteremtése volt. Hol foglal helyet e pártok között Széchenyi? Nemzete jövőjét kétségkívül a Habsburg-monarchia keretei között szerette volna biztosítani. A „megoldásról”, az abszolutizmus megdöntése utáni berendezkedésről azonban nem nyilatkozott. Kosáry Domokos árnyaltan mutatja be, hogy az ókonzervatívoktól nézetei számos ponton különböztek, s hogy a „48-as alap” határozott megfogalmazása ekkor még más hazai politikusoknál sem regisztrálható. Végül, óvatosan ugyan, de úgy ítélt, hogy Széchenyi számára „a legnagyobb, amit remélni szeretett volna: az 1848-hoz való visszatérés”. A fogalmazást

találónak érezzük: Széchenyi nemcsak aggódott és félt, hanem remélt is, s maximumként csak ezt remélhette. Kétségtelen az is, hogy — legalábbis egyelőre, és mindenkor a nemzetközi viszonyok függvényében — kevesebbel is megelégedett volna. A döblingi Széchenyi nem társadalmi-gazdasági meghatározottságaiból, hanem a külpolitikai konstellációk alakulásából szeretné kiolvasni nemzete jövőjét. Maga aktív ugyan, mint a külpolitikai folyamatok regisztrálója és befolyásolója, de nemzete többségének csak a kivárást szánja. Ellene szól ugyan a döblingi Széchenyi „negyvennyolcasságának”, hogy igen szoros együttműködésre törekedett az ókonzervatívokkal, s tőlük már kezdeményezést remélt — de meggyőző az az érvelés, miszerint Széchenyi politikai előrelátása lehetővé tette annak felismerését, hogy az egyszer meginduló változások úgysem fognak megállni az ókonzervatívok tervezgetésénél.

Széchenyi Döblingben... Ha maga is a tétlen szemlélők, a kivárok között marad, örömmel figyelhette volna az abszolutizmus gyengülését, Bach menesztését, s megérhetné válságának elmélyülését. A gyengülő, de befelé még erélyt mutatni képes abszolutizmus azonban, némi késéssel, felismerte ellenfele erejét és jelentőségét. Az 1860. március 3-i házkutatás nem hozott ugyan szenzációs eredményeket, inkább csak korábbi sejtéseiket igazolta. A titkáránál megtalált *Nagy Magyar Szatíra* azonban felségsértési perhez alkalmas anyagot, elmeógyógyintézetbe záráshoz elégséges indítékot szolgáltatott. Széchenyin úrrá lett a félelem. S amikor március 17-én megkapta a belügyminiszter levelét, amely közölte, hogy Döbling „az ön számára megszűnt menedékhely lenni”, megérlelődött benne a családját, vagyonát még megmentő öngyilkosság gondolata. Elhatározása kétheti drámai küzdelem után vált véglegessé.

Kosáry Domokos érdekes és értékes összefoglalást készített a döblingi Széchenyiről. A szerző nemcsak az egykorú események előadásával tartja izgalomban olvasóját, hanem a forráselemzésnek, az adatok hitele boncolgatásának is olyan mestere, hogy a más szerzőnél unalmas és ezt felismerve tapintatosan a lábjegyzetbe szorított kritikai megjegyzéseket is a főszövegben az oknyomozás izgalmával olvassuk. Sajnálatos viszont, hogy a kiváló feldolgozást a *Magvető* Kiadó rendhagyó módon a forráskiadványok számára fenntartott, s ezért nem véletlenül *Ténuek és tanúk* címet kapott sorozatába illesztette. A sorozatcím és a kötet cím után igazodó olvasó kortársi beszámolót remél, s csalódik, pedig a történész valójában a szemtanú hitelességénél nagyobb megbízhatósággal rekonstruálja a tényeket. (*Magvető.*)

GERGELY ANDRÁS

NAGY
IMRE:
TERSÁNSZKY